

UDK 821.163.42.09
Remeta, Z.
Pregledni rad
Primljen 20.12.2017.
Prihvaćen 18.6.2018.

STJEPAN TOMIĆ
Martićeva 34, Zagreb
stjepan.tomic@zg.t-com.hr

ZVONIMIR REMETA – PROROK I MUČENIK

Zvonimira Remetu (1909.–1964.) prozvaše, kako zapisa Branimir Donat, “jednom od najapsurdnijih žrtava prakse srbokomunizma, ali i naše nespremnosti da se stvari iz novije povijesti stave na pravo mjesto”. Remeta je izuzetno vrijedan romanopisac, kojega u zaborav nisu odgurnuli samo oni koji su se smatrali njegovim neprijateljima nego su to podjednako učinili i njegovi nekadašnji prijatelji, a on je stvorio tako vrijedna djela da bi ga trebali podjednako štovati i njime se ponositi ne samo jedni, nego i drugi. Mate Marčinko s optimizmom piše: “Književna djela Zvonimira Remete ponovno se tiskaju i pretiskavaju, no da se poprave posljedice šutnje i zaborava njegova književnoga djela, središnjica Matice hrvatske trebala bi izdati Remetina sabrana djela, a najbolja od tih djela i u svom izdanju Stoljeća hrvatske književnosti”.

Ključne riječi: tradicija; duhovnost; prometeizam; istočni grijeh; Zvonimir Remeta

1. Životopis Zvonimira Remete

Zvonimir Blaž Remeta slučajno se 12. prosinca 1909. godine rodio u hercegovačkom mjestancu Klobuku nedaleko od Ljubuškog. Marija Vasilj (Donat 2007: 71) piše da se to dogodilo zbog državne službe njegova oca Mate, “priglednika financijalne kontrole” u Klobuku i Ljubuškom, (Donat 2007: 108) inače rodom iz Zrina poznatog sijela grofova Zrinjskih. Osnovno obrazovanje vjerojatno je započeo u Ljubuškom, a kad mu je bilo devet godina (1918) obitelj se preselila u Travnik, gdje se kao vanjski đak upisao u čuvenu Stadlerovu travničku gimnaziju. Tu je

i započeo svoj (pseudonimski) literarni rad u đačkim listovima “Luč” i “Nada”. Vinko Nikolić piše da je sa suradnjom počeo već u petom razredu gimnazije (1926?), te je, kao osmaš, zadnji broj “Nade” čak sam ispunio. “Godine 1930. ‘razkuražio’ se i poslao dvie svoje pjesme dru Marakoviću za *Hrvatsku prosvjetu*, od kojih je jedna (Povratak) i uvrštena. I prva mu je proza tiskana u *Hrvatskoj prosvjeti* (1930. ili 1931), pripoviest pod naslovom ‘Irfo Baručija’. Do 1938. je pisao samo novele. Tek se 1938. prvi put okušao u romanu.” (Donat 2007: 25)

Završivši gimnaziju (1930) studira pravo u Zagrebu, gdje 1933. i doktorira rigorozom. Kao sudac radio je u Mostaru, Smederevskoj Palanci, Visokom, a na kraju u Mostaru i kao ustaški dužnosnik, odnosno pričuvni časnik. Kao sudac naveliko se bavio pisanjem ponajprije kratkih priča, a potom kad je bio na službi u Mostaru (od 1941.), ohrabrio se i na romaneskne forme. (Donat 2007: 111) Objavio je povelik broj pripovjedaka, od kojih je jednu, *Vandu*, Josip Andrić uvrstio u svoj *Sunčani vinograd*, svojevrsnu antologiju hrvatskih katoličkih pripovjedača 1918.-1943. godine. Tokom ratnih godina Remeta je uspio napisati i izdati čak tri romana: *Grieh* (1942.),¹ *Tako svršava* (1943.)² i *Sentimentalna reportaža* (1944.). Prva dva dobila su nagrade: državnu i Matičinu.

Došla je 1945. godina, završetak rata, no to je ujedno bio i početak golgote ne samo Zvonimira Remete nego i golemog mnoštva hrvatskih intelektualaca i umjetnika.³ Oslobođitelji su ciljano Hrvatsku “oslobađali” od svake “buržoaske intelektualne truleži”. Remeta je ipak imao sreće jer nije bio strijeljan kako mu je “narodni sud” u Splitu bio presudio zato što je 1941. osudio na smrt 24 splitska tzv. partizanska prvoborca,⁴ nego

1 Vinko Nikolić svjedoči: *Grieh* je pisao, uglavnom u Mostaru, gdje je boravio kao sudac od 1936. do 1941., djelomično u Visokom (1939). Sadržaj je uzet iz života. Sudbine je pisao sam život; on ih je samo sve povezao glavnom radnjom, u Donat 2007: 25.

2 Roman *Tako svršava* pisao je odmah iza *Grieha* u Mostaru. Najljepše je ulomke napisao kad su bili očekivani četnički napadaji i pokolj. Nema u djelu skoro ništa izmišljena, tvrdi Nikolić, usp. Donat 2007: 26.

3 U svojoj knjizi *Književna kritika o Zvonimiru Remeti* Branimir Donat u vlastitom tekstu *Prilozi nenapisanoj biografiji Zvonimira Remete* spominje 44 imena pisaca koji su ili ubijeni, ili prognani, ili zatvarani, te dodaje: “Broj onih koji su zašutjeli privremeno, nije ništa manji i ukazuje da se jedna totalitarna ideologija željela učvrstiti na vlasti ne birajući sredstva pa se, uvijek joj je to trebalo i koristilo, služila i *kulturocidom*.” Usp. Donat 2007: 75.

4 “Remeta je bio član sudskog vijeća i sudio mladim Splicićanima koji su se odmetnuli i uputili u gerilu, ali cilj njihova puta nisu bili partizani nego kninski četnici; bili su

*pomilovan*⁵ na dvadesetogodišnju robiju, od čega je odpatio punih petnaest godina.⁶ Oni koji su ga susreli, bilo prije, bilo poslije kobne 1945. godine, jednoglasni su u tvrdnji da je bio izuzetno fin i miran gospodin, koji je strpljivo podnosio sve prohtjeve svojih “preodgojiteljskih” čuvara, no nije dopuštao da ga “preodgoje”. Usprkos bolestima, koje se se u zatočeništvu nalijepile na njega, borio se gotovo s glađu i radio, on doktor prava, nekakav poslić, ostavivši u svega četiri posljednje godine života rukopise čak triju knjiga literarno izuzetno vrijednih tekstova. Na tzv. slobodu pušten je, naime, 1960.

1.1. Izlazak iz zaborava

Tek nakon (privremenog) pada komunizma (1991.) u Hrvatskoj se počela probijati ideja o rehabilitaciji (barem nekih) komunističkih mučenika. Tako je hrvatska država 1995. godine, zahvaljajući zalaganju Remetinog sina Marija, presudu ukinula i Zvonimiru Remeti. Dakako, njegova su djela bila prisutna (makar samo u antikvarijatima ili sjemenišnim bibliotekama), a o njemu se, u Hrvatskoj, razgovaralo samo u četiri povjerljiva oka.⁷

Prvi koji je javno spomenuo Remetu bio je Ivo Balentović u časopisu *Susreti*.⁸ „Upravo on će imati hrabrosti da u *Maruliću* broj 3/1977. objavi nešto potpuniji prikaz zaboravljenog i prešućenog Zvonimira Remete.⁹

to mahom sinovi splitskih orjunaša, koji su u jednakoj mjeri ignorirali i NDH, i partizanski pokret, i talijanske okupatore. Njihov jedini neprijatelj bijaše sve hrvatsko”, usp. Donat 2007: 7.

- 5 Pomilovanje treba zahvaliti zagovoru književnika i partizana Ilije Jakovljevića, kojega je malo potom (1948) ubio Titov režim pa je ubrzo bio odgurnut u zaborav kao i Remeta, te Vladimiru Nazoru, koji se također istakao kao partizan.
- 6 O nekim elementima njegovih robijaških dana opširnije je pisao Branimir Donat. (Donat, 1998: 161-183; Donat 2007: 75-90).
- 7 Tako je autor ovih redaka, boraveći u đakovačkom sjemeništu, kao osamnaestogodišnjak, 1961. godine uzeo u ruke “Sentimentalnu reportažu”, ali je nakon četrdesetak pročitanih stranica ipak odustao (uostalom, pravdao se samome sebi, nije mu se sviđela ni (loša) Remetina fotografija s onim hitlerovskim brčićima) jer je u to vrijeme bio zreo samo za čitanje Karla Maya. Remeta zahtijeva zrelije čitatelje.
- 8 Živeći u Umagu Balentović je od 1967. do 1993. izdavao književni časopis “Susreti”. Izašlo je ukupno trideset brojeva, usp. *Istarska enciklopedija*, LZMK, Zageb 2005.
- 9 Ivan Alilović je u knjizi *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine*, (HKD sv. Jeronim, Zagreb 1983) uvrstio tri Remetine pripovijetke i kratak životopis, ali Remete nema

Prigodom izlaska knjige *Povijest hrvatske književnosti* Ive Frangeša u Zagrebu je (1988) o njoj upriličen okrugli stol i na tom skupu Dubravko Jelčić smogao je snage i hrabrosti progovoriti o Mili Budaku i Zvonimiru Remeti kao o književnicima „bez kojih nema i ne može biti kompletne hrvatske književnosti između dvaju svjetskih ratova“, (Donat 2007: 110) što je ponovljeno i u njegovoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Jelčić 1997: 279).

Tada je krenulo malo brže: Balentović u *Maruliću* (5/1999) objavljuje Remetinu priču „Hiba“, a Donat svoje *Priloge nenapisanoj zatvorskoj biografiji Zvonimira Remete* u knjizi *Društvo žrtvovanih pjesnika* (Dora Krupićeva, Zagreb, 1998). U Mostaru (2002) izlazi drugo izdanje romana *Grijež*, a u Zagrebu (naklada Mlinarec i Pavić, 2003) i *Grijež* i *Tako svršava*. Iste godine iskazala se i Matica hrvatska tiskanjem dvaju Remetinih djela napisanih nakon izlaska iz zatvora, tj. gotovo četrdeset godina nakon autorove smrti. Riječ je o djelima: *Moja obrana* i *Zadnji časovi, iz dnevnika*, da bi dvije godine kasnije (2005.) Matica izdala i treći posmrtni svezak: *Minijturni portreti*. Vraćanju Remete u hrvatski književni život ponovno se pridružio Donat tiskajući (2006.) drugo izdanje *Sentimentalne reportaže* i zbirke *Književna kritika o Zvonimiru Remeti* (Dora Krupićeva, Zagreb 2007.).

2. Književna kritika o Remeti

O Remetinim djelima pisali su mnogi (uglavnom) katolički kritičari, osjetno češće prije komunističkih vremena, te nešto rjeđe, ali i opsežnije nakon njegova povratka u književni život. Većina tih kritika objavljena je u Donatovoj knjizi (Donat, 2007.).

Najžešći Remetin kritičar bio je fra Andrija Radoslav Glavaš, koji mu istina priznaje da ima „izvoran način pripovijedanja“ i specifičan stil, no koji vjerojatno „netko ne podnosi“, a uz to mu je i način pisanja „previše apstraktan, bez velikih zapleta u radnji“ i da bi bilo dobro da mu „stil postane realniji, a kostur radnje vidljivije postavljen na kakav doživljaj.“

Glavaš je imao i niz ozbiljnih primjedaba na račun Remetinih pojedinih junaka tvrdeći da se „nemoćno svijaju pod tragičnom sudbinom

u knjizi istog autora *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*, (Hrvatsko društvo političkih zatvorenika Zagreb-Podružnica Hercegovina Mostar, u Zagrebu 1999), u: Donat 2007:109.

klasičnog značaja (...) da više djeluju pod vanjskim utjecajem nego po svoj volji, (te da) nisu reljefni, nemaju izgrađenu fizionomiju jer žive od spleta okolnih događaja.“ (Donat 2007:51-52) Tako je Inkino „pristajanje uz Sergeja Sršu stvar konstrukcije romana više nego njenih osjećaja, a i njezino obraćenje u posljednji čas, upravo u božićnoj noći, djelomično je namješteno.“ (Donat 2007: 53)

Svećenik Žarko Brzić pak tvrdi da su „osobe u romanu, osobito neke (Draško) tako iskristalizirane, umjetnički isklesane i psihološki produbljene, da zadivljeni ostajemo pred njihovim likovima.“ (Donat 2007: 33)

Balentović je prilično opširno nabrojio osobine Remetine proze tvrdeći da „pisac (u priči „Hiba“, op. ST.) pokazuje sve svoje karakteristike, bujnu i izvornu metaforiku, izvanrednu lakoću gradnje rečenica. Remeta je filigranist jezika i fraze, jer profinjeno stvara ugođaj krcat lirskom toplotinom i uvjerljivošću.“¹⁰

Mladen Bošnjak misli da je Remeta unio u našu „suvremenu književnost mnogo noviteta“, (Donat 2007: 29-31) dok Donat tvrdi da je „njegovo pero svjedočilo s istinskim uvjerenjem (o Bogu), ali ne uvijek posve umjetnički vrijedno.“ (Donat 2007: 6) U Donatovoj knjizi *Književna kritika o Zvonimiru Remeti* nalaze se čak četiri teksta Stanka Gašparovića,¹¹ ali je u njima rečena samo jedna novost, koju je poslije ponovio Maraković „da romani Zvonimira Remete znače novo razdoblje u razvoju hrvatskog psihologijskog romana“.¹²

Poznati pjesnik, esejist i prevoditelj Ton Smerdel također ističe Remetin jezik, oslikavanje strastvenog djelovanja, posebno nesporazuma u braku. „U početku fabulu Remeta razvija nejasno. Događa se s njom ono isto što i sa svjetlopisnom pločom, kad je svjetlopisac počinje razvijati. Najprije je mutna, onda postaje sve jasnija i jasnija, te se na koncu može odtisnuti na papir. Remeta tako u unutarnjem dialogu razvija radnju romana. Možemo doista kazati da je uspio stvoriti istinitu i vjernu sliku naših dana. Njegovi mali dramati, kao savršeno 32. poglavlje [u romanu *Grijeh*] puno kontrasta, prema ostaloj radnji romana, u komu je prikazan težak život bačvara i njegove obitelji, najbolja su apologija za njegov,

10 Priču je ponovno objavio Ivo Balentović, s kratkim pogovorom, u časopisu *Marulić* 32/1999., br. 5, str. 978-986.

11 *Na rubu mašte i stvarnosti* (36-39), *Novoizašle knjige Matice hrvatske* (40-43), *Zvonimir Remeta: Grijeh* (44-46), *Sentimentalna reportaža* (47-48).

12 Usp. Lj. Maraković: *Romani Zvonimira Remete*, Donat 2007:17, te S. Gašparović: *Na rubu mašte i stvarnosti*, u Donat 2007:40.

„mogli bismo reći pointilistički način pisanja u kom lirika trenutka igra veliku ulogu.“ (Donat 2007: 61-63)

Najmeritorniji katolički literarni kritičar, Ljubomir Maraković, ističe Remetinu zainteresiranost za čovjekovu nutrinu i nutarnje sukobe, neočekivane želje i nenadane osjećaje, te zaključuje: „Upravo one prešućene ili iskidane ili zatomljene riječi odaju možda najjače značajne crte čovjeka, a to je tako čarobno, privlačivo, kao ona sitna, a tako posebno izrazita slika svijeta u nečijem oku; nebo, ili rascvjetano drvo, ili neki dragi lik. (...) Oko će im zapeti za bilo koje od tih tako sugestivno pronađenih imena: Inka, Dražen, Arna, Helena, Nerina, Deša. Netko mi je rekao da takvih imena u Bosni nema. Ima i nema - to nije bitno važno, ali u njima je neka nečujna i neodoljiva nit poezije. Možda i onako nestvarne poput sjene, kao što je zagonetan onaj potpis: Nerina, što postaje ključem čitavoga jednog života baš zato što je potpis jednoga lijepog imena. (...) Naslutiti - to je vjerojatno ključna riječ za obilježje ovih romana: aposiopeza i insinucija njihove su najjače strane“ (Donat 2007: 14-15), a na drugom mjestu: „Remetini romani nisu samo novo razdoblje jedne grane romana, nego preporod i ozdravljenje čitave atmosfere, a to znači da i u razvoju hrvatskog katoličkog romana Remetina djela znače nešto novo i posebno, a to ih je ujedno izdiglo u prvi red hrvatske književne stvaralačke umjetnosti uobće.“ (Donat 2007: 67)

Krešimir Nemeć je uglavnom, dotjeranim i prilično suzdržanim znanstvenim rječnikom, ponovio ono što su drugi već prije njega rekli, ili barem natuknuli, dok on sam smatra da Remeta „ima i nekoliko samostalnih novela solidnih estetskih dometa.“ (Donat 2007: 120) Marija Vasilj, nakon što je precizno nabrojila sve što je dosadašnja kritika spominjala, zaključuje: „Svojim se pripovjedačkim postupkom Remeta snažno dotaknuo modela stvaralaštva koji je, kao predstavnik psihološkog realizma, u svjetskoj književnosti naznačio F. M. Dostojevski. Zvonimir je Remeta u razdoblju između dva svjetska rata izgradio prepoznatljiv model romana, a estetskom vrijednošću svojih djela, unatoč nepravdi jednog vremena, zaslužio je ugledno mjesto u povijesti hrvatske književnosti.“ (Vasilj 2016: 88)

Najkvalitetniji rad o Remetinoj prozi napisao je akademik D. Jelčić, koji je analizirao novelu „Anđeli nad timpanom u Radovanovu portalu“, djelo koje je posthumno objavljeno u knjizi „Zadnji časovi, iz dnevnika“ (MH, 2003.). Ta „novela Zvonimira Remete zauzima sasvim izdvojeno, zasebno mjesto, jer se približava djelu Dostojevskoga po tome što tako zgusnuto, na tako malome prostoru, izražava život u zatvoru i duhovna previranja u duši zatvorenika, stilski tako intenzivno da bismo, govoreći

o tome tekstu, mogli odmah potvrdno odgovoriti na pitanje, postavljeno u obliku parafraze jednog autobiografskog, zavičajno motiviranog razmatranja Thomasa Manna: je li zatvor svojevrsni oblik duhovnog života? (...) Ova novela potvrđuje Zvonimira Remetu kao vrsnog pisca, pripovjedača psihološkog realizma, jednoga od graditelja modernog objektivizma u hrvatskoj književnosti, temama duboko uronjenoga u stvarnost (svoga) života i ujedno vrlo osjetljivog za refleksije te stvarnosti u tamnim, tajnovitim 'labirintima ljudske duše', kako bi rekao Smerdel.”(Donat 2007: 133-134)

Zapravo, u toj noveli gotovo je sve nevažno, od likova do razloga zašto su u zatvoru i sav je sadržaj zgusnut i usmjeren samo prema jednom cilju: konačnom izlasku ili odlasku ili nestanku s lica zemlje (i prelasku u bolji život), što možda ponajbolje upućuje na to da Remetin tekst govori o duhovnoj zarobljenosti i duhovnom oslobođenju, pri čemu je kao najadekvatnija slika upotrijebljen ljudski zatvor.

Remeta je bio prema samome sebi jako kritičan i neprestano je mijenjao tekstove svojih nedovršenih romana. Tako je u romanu „Tako svršava“ izmijenio čak trećinu teksta. „Meni se samome ne sviđaju moja djela. Htio bih bolje. Bojim se vlastite kritike, koja je puno stroža nego tuđa. Vidim manjkavosti, stil mi se čini tvrd, i želim se riješiti svega, i zato djelo šaljem na put.“ (Donat 2007: 26) Taj Remetin stav podsjeća na ono što je napisao William Faulkner: “Kad bih sve što sam napisao mogao iznova napisati, uvjeren sam da bih to bolje učinio. To je najzdravije stanje za umjetnika. Zato on ne prekida rad, zato se neprestano trudi, svaki put misli da će mu bolje poći za rukom, da će uspjeti (Petrov 1975: 277-278) (...) Romanopisac nikad ne smije biti zadovoljan onim što napiše. Što je napisano nikad nije toliko dobro koliko može biti.“ (Petrov 1975: 282)

3. Usporedbe

Pišući o Remeti mnogi su napisati i poneku opasku o tome na koga se Remeta naslanjao, koga je slijedio ili u koga se ugledao. Tako u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* stoji da „Remeta slijedi tip romana koji je u svjetsku književnost inaugurirao F. M. Dostojevski. Mnoga Remetina rješenja i motivacijski sklopovi bliski su francuskom kršćanskom romanu F. Mauriaca ili G. Bernanosa, koji su tematizirali problem grijeha i pročišćenja. Većina kritičara spominjala je upravo ta tri imena. Marija Vasilj također smatra da se Remeta „dobrim dijelom naslanja na Dostojevskog”

(Vasilj 2016: 88), Krešimir Nemeć isto tako odlučno tvrdi da Remeta „takvom tematskom dispozicijom slijedi tip romana koji je inaugurirao F. M. Dostojevski. Istodobno, po mnogim je rješenjima i motivacijskim sklopovima blizak i francuskome kršćanskom romanu *a la* François Mauriac ili Georges Bernanos. S tim je piscima, koji su opisivali ‘noć duše’ i tematizirali problem grijeha i pročišćenja, osjećao ne samo poetičku, nego i idejnu srodnost.“ (Donat 2007: 121) Ljubomir Maraković vjerojatno je bio prvi koji je spomenuo srodnost s Mauriacom ipak naglasivši da „o nekom ‘učeništvu’ ne može biti ni govora“. (Donat 2007: 16)

Ipak, sve su te usporedbe prilično paušalne, odnosno oslanjaju se bilo na osobne dojmove, bilo na ono što su drugi napisali jer nitko od uspoređivača nije donio dva teksta (uzorov i Remetin) i jasno upro prstom u bilo što po čemu su slični, makar to bila i neka izvanjska ili površna sličnost. Osim toga u obradi romaneskne građe postoji tako golema razlika između, na primjer, Remete i Bernanosa da samo onaj koji ih nije čitao može nešto takvo ustvrditi. Vinko Nikolić izričito je pitao Remetu o njegovim literarnim uzorima i interesima (Donat 2007: 23-28) pa je saznao da mu je najdraži pisac Knut Hamsun,¹³ kojega čita kao poslasticu, ali da cijeni i Mauriaca i Jammesa,¹⁴ a od domaćih najviše mu se sviđao Nikola Šop.

Neki su kritičari imali i primjedaba na Remetinu konstrukciju romana. Tako je već spominjani fra A. R. Glavaš prigovarao da je nelogičan i neuspjao završetak romana „Sentimentalna reportaža“, a posebno mu je neuvjerljivo Inkino obraćenje u božićnoj noći. Ispuštajući iz vida činjenicu da Remetina djela treba promatrati prvenstveno nutarnjim očima, onima koje se osvrću isključivo na duševna, možda čak i podsvjesna događanja, valja naglasiti da ono što je najvažnije jest promatranje slike koju nam Remeta predočava.

Inka se nalazi u dubokoj, rekao bih čak hamletovskoj dilemi: biti ili ne biti. Stoji na brijeгу i kani skočiti u rijeku koja teče ispod njega. Noć je, pred njom je grad s gomilom sitnih svjetlašaca pa joj se pogled na grad pričinja kao da zuri put nebesa obasjanih bezbrojnim zvijezdama. Negdje dolje u mraku i među gradskim „zvjezdicama“ nalaze se i crkve, Božji

13 Knut Hamsun (1877-1949), norveški književnik i nobelovac 1920. godine. Napisao niz romana, u nekima se osjeća utjecaj Franza Kafke, a slijedi literarni postupak poznat kao nutarnji monolog. Najpoznatiji su mu romani “Glad” i “Blagoslov zemlje”. Tokom rata podržao je Vidkuna Quislinga, zbog čega je nakon rata bio osuđivan, ali nije bio osuđen ni na zatvorsku, a kamoli smrtnu kaznu.

14 Francis Jammes (1868-1938) francuski pjesnik, koji se na nagovor Paula Claudela obratio na katoličanstvo 1905. godine i otada pjevao samo o kršćanskim temama zbog čega je prozvan “poeta christianissimus”.

hramovi. I čovjek pojedinac Božji je hram. Zvone zvona. Ponoć je, Bog se rodio na zemlji. I u Inkinom srcu. „Bog je sjajan zvonar, kaže Remeta u romanu *Tako svršava*, On to umije. On samo pogleda u čovjeka i onda zvoni: ovaj je pobijeđen!“¹⁵

Tu sliku pobijeđenosti ili spoznanja što život zapravo jest možemo usporediti sa slikom koju donosi Kafka u romanu „Proces“. Jozef K. je optužen, on sam ne zna sa čega, neprestano tvrdi da je nevin i uporno traži nekakvu pa čak i najbjedniju vezu na sudu, kojega inače smatra krajnje pokvarenim i zastarjelim. U jednom trenutku zaluta u katedralu, gdje se susreće sa svećenikom, tamničkim kapelanom, koji mu ispriča čudesnu parabolu o čovjeku ispred zakona¹⁶ i poziva da prihvati sudsku optužbu, ali Jozef K. i dalje sve odbija neprestano ponavljajući da nije kriv, i da će uskoro naći još neke utjecane žene koje ću mu pomoći. „Suviše tražiš tuđu pomoć, veli svećenik, i to naročito od žena. Zar nisi u stanju da vidiš dalje od nosa?“¹⁷

K-ov susret sa svećenikom u katedrali posljednji je pokušaj Zakona da ga prisebi i na neki način prisili da spozna svoju situaciju. Ali on je odbio i tu posljednju priliku. U njemu samome, u njegovoj najdubljoj nutrini, u katedrali, tj. mjestu gdje boravi sam Bog, vladala je najdublja tama, tolika da je morao zamoliti svećenika da mu pokaže izlazna vratašca iz hrama.

Erich Fromm u knjizi „Zaboravljeni jezik“ analizira tu scenu u katedrali i zaključuje: „Zbrka u priči simbolizira zbrku u K-ovoj duši. Njemu su i svećenik i sud jedno te isto, i upravo zato što nije kadar da ih razlikuje, on doživljava poraz i ne može razumjeti sebe. Unatoč njegovim očajnim nastojanjima, nije uspio postaviti pravo pitanje. Nije saznao za što je optužen, tko ga je optužio i kako se mogao spasiti.“ (Fromm 1970: 215)

Tako s jedne strane imamo Jozefa K. koji u katedrali odbija poziv svećenika da prizna svoje promašaje, dok je s druge strane slika Inke Knežić, koja stoji na vrhu brijega želeći skončati svoje življenje na zemlji, i u čijoj nutrini zbog želje za skončanjem također vlada tama, no ona, za razliku od Jozefa K., ne tvrdi da je nevinna već pronalazi izvan sebe (božansko) svjetlo i biva spašena jer to u dubini duše i želi. Budi se i pribire na glas Božjih zvona o rođenju novoga mladoga kralja, spasitelja-čovjeka, koji svima donosi oprostjenje i brisanje grijeha. Mislim da Remeta nije mogao smisliti ljepšu, uvjerljiviju i logičniju sliku, kojom

15 Usp. „Tako svršava“, MH, Zagreb 1943., str. 244.

16 Usp. F. Kafka: *Proces*, Zora, Zagreb 1968., str. 170-171.

17 Usp. Kafka, *Isto* str. 168-169.

je savršeno opisao Inkino nutarnje raspoloženje, od želje da više ne bude do odluke da bude sa svojim najbližima.

Zaključujem temu o utjecajima na Remetu opaskom da su Francuzi sigurno utjecali na Remetino pisanje, ali ne njihovi književnici nego više njihovi filozofi. Pri tom mislim ponajviše na osnivača katoličkog personalizma, dosta osporavanoga i s lijeva i s desna, Emmanuela Mouniera (1905-1950), čija je temeljna postavka da čovjek mora biti ono što jest, tj. duhovno biće i slobodna osoba i kao takav svjestan sebe i svoje različitosti od drugih, čak i od najbliže okoline jer je osoba uvijek iznad društvene sredine u kojoj se događa, te nitko ne smije njome manipulirati ni zbog kojega razloga, odnosno svaka osoba mora djelovati u skladu s tim načelom. Također, jedna od važnijih Mounierovih postavki jest i doživljavanje svijeta i čovjeka kroz prirodu. Zalazeći malo dublje u Remetina djela lako ćemo otkriti da je njegova glavna tema upravo ta borba pojedinca za vlastitu osobnost i pravo da svoj život živi po svojim mjerilima usprkos svim društvenim, pa čak i moralnim, konvencijama.

4. Teološki osvrt

Bog je trajno prisutan u Remetinim romanima, čak i više nego što se može vidjeti na prvi pogled, kao uostalom i u ljudskom životu, ali kod Remete on je prisutan prvenstveno kao strog odgojitelj koji slijedi čovjeka i šibom, tj. različitim nevoljama, kažnjava svaki njegov grijeh. Budući da sve dolazi od Boga, i dobro i zlo, i nevolje koje nas pogađaju Božje su djelo, ipak samo kao posljedica naših grijeha, pa je tako čak i smrt Božje kazneno djelo.

U romanu „Tako svršava” nalazimo:

Odveć mnogi udarci Tvoji u posljednje vrijeme udaraju u me! Što je prirodnije nego misliti da je to posljedica moga braka, koji nije i – Tvoj brak, zar ne, to ja mislim? (str. 201) Teška je Tvoja ruka, o Bože, i kad nismo krivi. Dešu si već kaznio. Ona nije majka iako je imala dijete i ima majčinske osjećaje. Sad treba još i mene kazniti... (216) Ovaj rat samo je scenarij da bi Bog mogao uz svakoga od nas ići da raspravi s nama neke svoje stvari. Ivane, ta i tebe On propituje o tvojoj kući, o djeci, o ženi... i pita te znalački: Jesi li priskrbio sve što si mogao? Jesi li im rekao lijepu riječ? Jesi li ih naučio moliti Boga i poštovati starije? A kako si postupao s njivama, sa stokom? I to je dar Božji, i to su oni talenti koji se ne

smiju zakopati... (224) U Županji je poginuo onaj Vojmil Gorski, a ovdje je od bombardiranja stradala tvoja prijateljica Margita Kos. Ona nije trebala poginuti. (241) To kažu svi. Samo Bog kaže drugačije, a zašto kaže drugačije, to ja ne znam. Samo jasno je, da On ne ubija jedino zle. I dobre On ubija, ako treba, da neki drugi Njegov plan uspije, ili da se održi neko drugo dobro, vrednije nego je život. Tko bi sve to razumio? (242)

U romanu „Grijež” stoji:

Božidar i Katja su u tišini, kraj mrtvog tijela djeteta, prošli kraj svog zajedničkog života. Smrt je bila ispit savjesti. Za nju je jedino bilo unaprijed jasno da je Bog šalje... Bio je jedanput jedan grijeh. Godinama ih je gonio. Čovjek je jedan ušao u njihov život, zapravo samo u Katjin. No to nije bilo ništa. Ali taj je čovjek ušao i u njihov brak, a to je bilo ono.” (156) Kad čovjek pomisli da se Bog zbog jedne sitnice tako osvećuje!... “Bože odstupi! ... molila je Katja u bunilu. Zar nije dosta? (157)

Ono što na prvi pogled začuđuje jest Remetino shvaćanje opravdanja i iskupljenja. Na neki način proizlazi da su za svoje grijehе opravdani i Božidar Rađa i Marijan Šuman, a grešnica je samo žena, Katja Rađa. Božidarov strahoviti grijeh potpune duševne nezrelosti i neprestanog, doslovce sadističkog kinjenja supruge, čini se kao da nije nikakav prekršaj. I inače su u Remetinim romanima muževi, odnosno očevi, prikazani prilično negativno. U „Grijehu” Božidar Rađa je pomalo ludi sadistički pijanac, u „Tako svršava” Draženov otac je na rubu ludila, a u „Sentimentalanoj reportaži” Inkin otac je samo zvrknuti pijanac. Božidar Rađa imao je besplatnu ropkinju koju je svakodnevno satirao kako je htio u svojoj povrijeđenoj muškaračkoj sujeti. To što je on potpuno zapustio obitelj i život u njoj, a jednako tako i sudjelovanje u odgoju djece – istina financijski se ponašao korektno, kao da su financije jedina bitna stvar u međuljudskim odnosima – to izgleda nije ništa.

Treba imati na umu da Remeta piše u zadanim okvirima tradicionalne obitelji, i jednako tako tradicionalnih vjerskih shvaćanja, gdje je žena apsolutno podređena mužu, a muževa gotovo jedina briga bile su financije, dok je sva kuća, sav odgoj i sve u kući ovisilo isključivo o ženi, što je lijepo izrečeno u narodnoj izreci koja kaže da žena nosi tri ugla kuće.

S druge strane Remetina razmišljanja o Bogu, pa čak i na neki način sva njegova teološka razmišljanja općenito o ljudskim nevoljama možemo označiti kao njegov literarni doprinos oslikavanju ljudskog, još bolje: kršćanskog stanja, između dva rata. Naime, više je nego očito da je opterećenost grijesima bio na određeni način jedan od glavnijih motiva

naviještanja vijesti o spasenju, a klerici su naprosto pretjerivali s ljudskom grešnošću. Čak bih se usudio reći i da je to pretjerivanje s grešnošću na kraju urodilo i negativnim posljedicama: kršćani svjesni svoje ljudske grešnosti i ništavnosti, naprosto nisu bili sposobni oduprijeti se zlu u liku tzv. komunističkih osloboditelja, nego su se ponašali kao ovce koje vode na klanje. Takav stav specifičan je, nažalost, samo za Hrvatsku. Remetini romani savršena su slika toga podosta neobičnog kršćanstva, koje je vladalo između dva rata i koje je kao pretežak teret pritiskalo ramena mnogih ljudi.

Remetinim romanima, nadalje, jedna od važnijih tema jest odsutnost ljubavi kao izvora svih kasnijih pogrešaka. To je podjednako očito kako u romanu „Grijež”, gdje je temeljni problem odsutnost ljubavi muža prema ženi,¹⁸ tako i u romanu „Tako svršava”, gdje se umjesto ljubavi uselila fantazija o ljubavi, dok u romanu „Sentimentalna reportaža” Inka srlja u tjelesnu strastvenost jer je mlada i nestrpljiva i očito nezadovoljna onim što joj život nudi.

Možda će nam Remetino shvaćanje Boga najbolje osvijetliti njegova pjesma „Misao na Gospodina”, koju je objavio 1932. godine:

Kad opet sretnem jeku Tvojih koračaja,
da li ćeš osjetit, da mi je u dušu ušla jesen,
hoće li **gnjevan** biti lik Tvoj nada me nadnesen,
kad u meni **vidiš grijeh**?
Tvoga kruha nisam tako dugo kušao
i ruke Tvoje, koje mi - čudno!- ni sada nisi skrio
zaboravljam poljubiti, uvečer prije sna.
Davno je bilo, kada sam Te s čežnjom slušao
kad bih pun vjere ušao
u Tvoj hram...
Kad nasluti duša žamor Tvojih stopa,
hoće li suze, iz očiju što mi kanu,
izmoliti smirenje uma?
Hoćeš li dati, da slast večernjeg šuma
opet zatitra radošću u snima, koji se Tebi vraćaju?
Hoću li morati dugo moliti,
da stope Tvoje uza me stanu,
i u slatkom ritmu opet uza me koračaju?...

(«Hrvatska prosvjeta» - br.10 god. XIX, 1932)¹⁹

18 U konačnici radi se zapravo o odsutnosti čovjekove ljubavi ili poštovanja prema Bogu i njegovu pravilu o življenju jer je osnovno pravilo kršćanskog života: odnositi se prema drugom čovjeku kao prema Bogu.

19 Internet: <http://hu-benedikt.hr/?p=493>.

5. Zaključna riječ²⁰

Jean Paul Sartre je rekao: “Tehnika jednog romana uvijek upućuje na metafiziku romanopisca,” (Petrov 1975: 355) tj. na ono što je iznad, ali nije i izvan teksta. Zato u interpretaciji Remetina romana „Grijež”, što više-manje vrijedi i za sva ostala njegova djela, valja kao ključnu pokretačku sliku uzeti jedan neobičan element, a to je Rađin voćnjak, koji nije običan voćnjak, kojega za sebe želi bogata Anika Šurbat, jer misli da će stekavši njega i sama postati plemenitom osobom. On je, sve se čini, u Remetinoj antropološkoj teologiji svojevrsni simbol edenskog vrta ili raja zemaljskog. Rađinoj obitelji taj voćnjak posljednji je dokaz njihove nekadašnje velike društvene vrijednosti i zbog toga su za njega vezani snažnije od pupčane vrpce.

Ta čvrsta povezanost čovjeka i voćnjaka/zemaljskog raja ujedno govori i o Remetinoj dubokoj gotovo simbiotskoj povezanosti čovjeka i prirode. U Remetinom djelu ne doživljava samo čovjek prirodu nego i priroda doživljava čovjeka, tj. vlada jedinstvo čovjeka i cijeloga svemira. I kao što priroda utječe na čovjeka tako i čovjek utječe na prirodu, utjecaj je obostran i ne uključuje samo pozitivne, nego, nažalost, još više i negativne efekte. Radi se dakle o jednom novom osjećanju, upravo o novoj ljudskoj i kršćanskoj duhovnosti, u koju je uključena i priroda jer mi dišemo prirodu, a ona udiše nas; činimo li zlo, priroda nam vraća to zlo, pa nam se čini kao da nas kažnjava. Remeta prirodu pokatkad naziva i Bogom, koji je njezin tvorac pa je stoga ona na neki način i njegov dio, što upućuje na to da je riječ o dubokom jedinstvu stvorenja sa Stvoriteljem. Ta gotovo apsolutna povezanost, da ne kažem jedinstvenost ili ujedinjenost, čovjeka i svega oko njega temelji se na dubokoj duhovnoj povezanosti, nažalost i sa zlom kao i sa dobrom, što automatski inicira razmišljanje o čovjekovoj odgovornosti za svaki vlastiti postupak, pogotovo za one negativne, jer sve što činimo ostavlja adekvatne posljedice. U tom smislu Remeta je prorok, nadajmo se, novih vremena.

Oko Rađinog voćnjaka praktički se vrti sva radnja romana „Grijež“. U voćnjaku živi i obitelj Rađa kao svojevrsni Adam i Eva u Edenu, a kao što se i u Edenu našla zmija i u ovom vrtu pojavljuje se zmija u liku Anike Šurbat, koja je jedina „vidjela“ Katjin tzv. grijeh, odnosno preljub

20 Prva verzija ovoga članka imala je nešto više od 80.000 znakova, pa sam morao na veliko skraćivati: izbacio sam neka poglavlja, ali i dvadesetak teza iz “Zaključka”, po kojima bi trebalo proučavati Remetina djela. Nadam se da ću ih negdje drugdje objaviti, op. ST.

i svojim zmijskim jezikom raznijela ga po cijeloj okolici. Zbog te evidentne i duboke povezanosti Remetinog voćnjaka i biblijskog edenskog vrta i smatram da Remeta u svojim romanima obrađuje čovjekov tzv. istočni grijeh, koji se na našu stvarnost reflektirao, što sam već spomenuo, kao zabluda zbog koje je stradao cijeli narod, a od svih najgore upravo sam autor.

Tragični rasap obitelji Rađa posljedica je jedne nesretne okolnosti, u kojoj je možda učinjen, a možda i nije, neki prekršaj, ali je okolina (posebno suprug Božidar, pa čak i sama Katja Rađa, no i njezina djeca) bila uvjerena da se doista radilo o pravom grijehu, tj. preljubu. Narodna poslovice kaže kad ti dva čovjeka vele da si pijan, lezi pa se valjaj. Upravo je tako uradio i B. Rađa, počeo se prema ženi, a djelomično i prema djeci, odnositi sadistički i „utjehu“ je potražio u alkoholu. Dok je Katja trpjela njegov teror, kći se Jasna i fizički i duhovno podala Anikinu bratu Ilku Šurbatu i prevarena ubija se. Draško je toliko iznutra ukliješten da ne može uspostaviti normalan kontakt s Arnom, kojoj je mater Anika ne samo brbljavica i širiteljica tračeva i kleveta, nego je uz to opljačkala i svoga starijeg brata. Njezin mlađi brat Ilko po svojim je karakternim osobinama također mućak, prevarant bez poštenja, misli samo na svoje trenutne tjelesne prohtjeve pa laže Jasni da je voli i dobiva je u grmlju. S druge pak strane javlja se jedna gotovo psihološka nemogućnost: kći Anike Šurbat je čista Arna. Otkud sad to, kao da okolina ne utječe na formaciju djece, ili da matere nisu glavni odgojitelji djece, napose one ženske, ili se to naprosto dogodilo po nekakvom zakonu suprotnosti: kao što djeci trnu zubi zbog roditeljskog kiselog grožđa, tako i djeca svojom dobrotom mogu na svojim ramenima iznijeti roditeljske grijehe. A možda se ovdje naprosto radi o još jednoj Remetinoj duhovnoj zavrzlami, koja hoće reći da na zemlji ništa nije toliko zlo da se iz njeja ne može roditi neko dobro. Rasap obitelji Rađa Remeti je ipak samo slika kojom će zorno predočiti raspad čovjekove, pojedinčeve unutrašnjosti.

Taj nutarnji rasap i rušenje čovjekova jedinstva u romanu „Tako svršava“ Remeta još pojačava uvodeći u radnju anonimnu ljubav Draženove sestre Nerine. Ona je de facto meso istih roditelja, ali ljubav koju nudi pročišćena je od svake tjelesnosti jer je tjelesnost isključena, ne samo zbog rodbinstva, pa je evidentno da u liku Nerine Remeta predočava sliku Božjega duha i njegove ljubavi. Međutim, prirodnim slijedom događaja Dražen Lasta ne može se sastati s Nerinom, pa je neće čak ni prepoznati i kad se bude s njom susreo. To neprepoznavanje dvojako je uvjetovano. Ponajprije time što se Dražen već i prije upoznavanja odlučio koja bi od njegovih znanica mogla biti ta njegova Nerina, u koju se zaljubio kao

u svoj ideal jer je od nje dobivao krasna pisma. Taj svoj „ideal“ vrlo je brzo pronašao u jednoj ovozemaljskoj, bogatoj i fizički lijepoj djevojci i slijedom neobičnih društvenih uvjetovanosti i okolnosti čak se uspio njome i oženiti. Drugi razlog da se Dražen Lasta ne može susresti s Nerinom upravo je ta zamjena. Odabirom fizički lijepe i formalno bogate Deše Eljuge Dražen je odustao od duhovne ljubavi i duhovnog bogatstva. Naime, i dok je sanjario o svome „idealu“ Dražen mu je pripisivao krasne društveno-materijalne osobine, da naime potječe iz bogate i ugledne obitelji, po čemu se najbolje vide njegovi snovi o „idealu“ preko kojega se želio na brzinu dočepati ne samo novčanih vrijednosti nego i društvenog ugleda. Može ga se lako razumjeti jer je potjecao iz doista siromašne i neugledne obitelji, usprkos svim njegovim neprestanim naglašavanjima da su oni, iako siromašni i neugledni, ipak plemeniti pa dakle i jednaki bogatašu Eljugi i njegovoj kćeri. Na Draženovu žalost Dešini roditelji odrekli su se i nje i njega. Draženova fantazija da je Deša Nerina, tj. nebeska duša, zapravo je manipulacija s Bogom jer pretpostavlja da Bog daje materijalna bogatstva, koja je on sam samome sebi žarko želio pa bi po tome slijedilo da Bog ispunja ljudske želje točno onako kako ih čovjek zamisli, što se protivi biblijskim tvrdnjama o Bogu.²¹

Zanimljivo je da Dražen susreće, bolje rečeno izdaleka vidi Nerinu iz vlaka koji ga odvozi na frontu, gdje će doživjeti prosvjetljenje, no ona kao da ga jedva vidi, pa se i on pravi da je ne vidi,²² ali zato od toga časa počinje neprestano misliti na nju, no to sada ima drugačiju funkciju: ono je neki način preduvjet za njegovo obraćenje i definitivno prihvaćanje Deše kao vlastite supruge, koju istina neće ljubiti “onom sentimentalnom ljubavi, u kojoj su zanosi i patos, ali svakako ljubavlju dužnosti i poštovanja”.²³

Prateći Dražena Lastu iz koraka u korak Remete se u biti bavi njegovim duhovnim životom, po najboljem uzoru velikih katoličkih svetaca, od svetih Pavla i Augustina, pa do svetih Terezije Avilske i Ivana od Križa. U svih njih, a tako i to vrlo izrazito i u Remete, glavno sredstvo Božjeg djelovanja jest patnja. Možda zato što je čovjek u patnji najmanji u svojoj ljudskoj nadutosti i istodobno najsposobniji prihvatiti Božju ruku. Može se mirne duše reći da je treći dio romana „Tako svršava“ (stranice

21 Usp. “Jer misli vaše nisu moje misli i puti moji nisu vaši puti, riječ je Jahvina. Visoko je iznad zemlje nebo, tako su puti moji iznad vaših putova, i misli moje iznad vaših misli” (Iz 55,8-9).

22 Usp. “Tako svršava”, str. 216.

23 Usp. “Tako svršava”, str. 208.

213-244), koji također nosi naslov „Tako svršava“, Draženovo ispijanje čaše žuči i povratak sebi, odnosno padanje u Božje naručje.²⁴ Taj dio je čista katolička duhovnost. O svom duhovnom putu Remeta je završnu riječ rekao u djelu napisanom i objavljenom nakon zatvorskih iskušenja u priči: „Anđeli nad timpanom u Radovanovu portalu“, koju je izvanredno analizirao Dubravko Jelčić.

Izvori i literatura:

Remeta, Zvonimir. *Grieh*, MH, Zagreb 1942., DHK-HB, Mostar 2002., Mlinarec i Pavić, Zagreb 2003.

Remeta, Zvonimir. *Tako svršava*, MH, Zagreb 1943., Mlinarec i Pavić, Zagreb 2003.

Remeta, Zvonimir. *Sentimentalna reportaža*, HIBZ, Zagreb 1944., Dora Krupićeva, Zagreb 2006.

Remeta, Zvonimir. *Moja obrana*, MH, Zagreb 2003.

Remeta, Zvonimir. *Zadnji časovi: iz dnevnika*, MH, Zagreb 2003.

Remeta, Zvonimir. *Minijturni portreti*, MH, Zagreb 2005.

Balentović, Ivo (1977.). Rubom Remetine proze. *Marulić*, br. 3, str. 197-200.

Bernanos, George (2011.). *Dnevnik seoskog župnika*, HKD sv. Jeronim, Zagreb.

Bernanos, George (2008.). *Pod sotoninim suncem*, Naklada Jurčić, Zagreb.

Donat, Branimir (1998.). *Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika*, Dora Krupićeva, Zagreb.

Donat, Branimir (2007.). *Književna kritika o Zvonimiru Remeti*, Dora Krupićeva, Zagreb.

Fromm, Erich (1970.). *Zaboravljeni jezik*, MH, Zagreb.

Hamsun, Knut (2015.). *Blagoslov zemlje*, Koprivnica.

Jelčić, Dubravko (1997.). *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb.

Marjanović, Mirko (2001.). *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Matica hrvatska, Sarajevo - HKD Napredak, Sarajevo.

Mauriac, François (1979.). *Therese Desqueyroux*, KS, Zagreb.

24 Ono isto što je učinila Inka u „Sentimentalnoj reportaži“, ali nije, npr., Jozef K.

- Mauriac, François (1996.). *Zmijsko leglo*, KS, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (1998.). *Povijest hrvatskog romana 1900-1945.*, Znanje, Zagreb.
- Petrov, Aleksandar (1975.). *Rađanje moderne književnosti, Roman*, Nolit, Beograd
- Vasilj, Marija (2016.). *Stilska obilježja romana Zvonimira Remete*, internet (hum. ff.sve-mo.ba/wp-content/uploads 2016/01)
- Škreb, Z. – Stamać, A. (2000.). *Uvod u književnost*, Zagreb.

Zvonimir Remeta – Prophet and Martyr

Zvonimir Remeta (1909-1964) was, as documented by Branimir Donat, considered to be “one of the most absurd victims of the practice of Serbian communism, but also of our unwillingness to place things from a recent history to their rightful place.” Remeta is an extremely valuable novelist, who was forgotten not only by those who considered themselves his enemies, but equally by his former friends, regardless the fact that he has created works of such immense value that he should have been be equally honoured and celebrated by all of them. Mate Marčinko writes with optimism: Zvonimir Remeta’s literary works are reprinted and reissued, but to make up for the consequences of silence and the fact that his literary work was forgotten, “Matica Hrvatska” Head Department should publish Remeta’s collected works, and the best of his work should be included in Matica’s publication “Stoljeća hrvatske književnosti” (Century of Croatian Literature).

Key words: tradition; spirituality; prometheism; Eastern sin; Zvonimir Remeta